

Підстави виникнення пенсійних правовідносин

М. М. ШУМИЛО

кандидат юридичних наук, науковий співробітник відділу проблем цивільного, трудового та підприємницького права (Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України)

Особу як учасника суспільних відносин факти супроводжують упродовж усього життя, але найбільш важливі набувають статусу юридичних фактів, оскільки пенсійне забезпечення займає значне місце в житті кожної людини. Враховуючи той факт, що суспільство перебуває у динаміці, змінюється законодавство, в Україні триває пенсійна реформа, то постійний моніторинг суспільних відносин, загалом, та пенсійних, зокрема, є просто необхідним, а юридичні факти в цій сфері є основоположними, оскільки саме наявність юридичного факту є підставою виникнення пенсійного правового відношення. Тому актуальність даної теми є очевидною.

Коли йдеться про юридичні факти слід зазначити, що це факти реальної дійсності. Вони відрізняються від інших фактів дійсності тільки своїм значенням для права. Юридичні факти стають такими, коли їм таке значення надається нормами права.

Загально визнаним є поділ юридичних фактів у залежності від наявності чи відсутності зв'язку їх з волею суб'єктів на події та дії. Події — це явища (обставини, факти), які не залежать від волі людини (досягнення певного віку). Діями прийнято вважати такі юридичні факти, які відбуваються за волею людей, є їх волевиявленням (юридичний акт). У своєму науковому дослідженні О. В. Данилюк справедливо наголошує на тому, що в класифікації юридичних фактів залежно від зв'язку із індивідуальною волею, замість використовованого поняття «дії», слід вживати поняття «діяння», яке є більш точним, оскільки передбачає також і випадки бездіяльності [1, 8].

В. Б. Ісаков зазначає, що поняття «юридичний факт» у науковій літературі вживається у двох різних розуміннях — широкому та вузькому. У вузькому розумінні — це конкретна фактична передумова, що складається з одного елементу — юридичного факту. У широкому розумінні юридичними фактами називають всі фактичні обставини, що мають правове значення, в тому числі, елементи фактичного складу [2, 27].

В. С. Андреев зазначав, що в юридичному складі можна виділити юридичний факт, наявність якого і викликало правове регулювання відповідних відносин. Крім цього, вчений констатує, що до юридичного складу входять: юридичні факти, юридично значущі обставини і, як додатковий елемент, юридично значущі передумови [3, 83].

Із викладеного можна резюмувати, що у пенсійних правовідносин є три юридичні факти: настання пенсійного віку, факт інвалідності та втрата годувальника. Юридично значущі передумови є додатковими елементами, коли йдеться про призначення спеціальної пенсії (державному службовцю, науково-педагогічному працівнику, постраждалому внаслідок аварії на ЧАЕС тощо), вони виникають до появи інших обставин, які входять до юридичного складу. Юридично значущою передумовою тоді виступає те, що особа працює на певній посаді чи у певній га-

лузі. Така передумова необхідна для призначення відповідного виду пенсії. Наприклад, для того, щоб отримувати пенсію державного службовця, необхідно працювати на державній службі визначений законодавством строк (10 років). До юридично значущих обставин відносяться інші елементи юридичного складу: трудовий та страховий стаж, група інвалідності, непрацездатність для окремої категорії суб'єктів пенсійного забезпечення. Юридично значущі передумови та обставини також є фактами, але не юридичними. Вони є обов'язковими для юридичного складу, але вони не є підставою виникнення пенсійних правовідносин. Тобто, йдеться про те, що такий юридичний факт, як пенсійний вік, є підставою виникнення пенсійних правовідносин, а така юридично значуща обставина, як стаж, хоча і є невід'ємною частиною юридичного складу, не є підставою виникнення пенсійних правовідносин. Це ж саме стосується і юридично значущих передумов. Робота на державній службі є юридично значущою передумовою, оскільки період такої роботи є спеціальним стажем, але сам факт роботи на державній службі не є підставою виникнення спеціального пенсійного забезпечення.

В. Б. Ісаков наголошує на тому, що юридично значущі умови (факти-умови) не можуть наділятися рисами юридичних фактів, оскільки такі умови не мають прямого зв'язку з правовими наслідками. Факти-умови пов'язані з означеними наслідками опосередковано, через певні проміжні ланки [2, 20-21]. Вони формують правове середовище, в якому можуть розвиватись різні правові зв'язки. На думку автора, відокремлення юридичних фактів від юридично значущих умов є правильним і беззаперечним, але не визнання їх частиною юридичного складу є помилкою адже юридично значущі умови, крім того, що формують правове середовище, вони є його невід'ємною частиною і мають значний вплив на розвиток пенсійних відносин, загалом, та розмір пенсії державного службовця, зокрема.

На думку автора, запропонована В. С. Андрєєвим правова конструкція юридичного складу є теоретично та практично доцільніша для характеристики кожного елемента юридичного складу. Такий підхід зумовлений тим, що елементи юридичного складу мають різну правову «вагу» при призначенні пенсії. Основою, фундаментом, стрижнем юридичного складу є один юридичний факт, для доповнення якого необхідні юридично значущі обставини та, в окремих випадках, юридично значущі передумови.

Юридичний склад — це складна система взаємопов'язаних елементів, які визначені чинним законодавством. Наявність юридичного факту не означає автоматичної наявності правовідносин та юридичних наслідків.

Відомо, що юридичні факти стосовно різних правовідносин можуть відігравати різну роль, будучи в одному випадку — правоутворюючими, у другому — правозмінюючими, а у третьому — правоприпиняючими. Наприклад, в одному випадку факт смерті особи є правоприпиняючим у пенсійних правовідносинах, а в іншому — може бути правоутворюючим для пенсійного забезпечення у зв'язку з втратою годувальника. О. В. Данилюк пропонує виділити, крім наведених юридичних фактів, ще правоприпиняючі та правопоновлюючі [4, 66].

Хоча пропозиція О. В. Данилюка запропонована у контексті трудових правовідносин, але вона має місце і в пенсійних правовідносинах. Йдеться про те, що чинне пенсійне законодавство вже оперує такими юридичними фактами. Наприклад, у ст. 37 Закону України «Про державну службу» закріплено положення про

те, що, якщо державний службовець, який визнаний інвалідом I або II групи і отримує відповідну пенсію, повертається на державну службу, то виплата пенсії по інвалідності припиняється на період до звільнення з роботи або досягнення ним граничного віку, перебуваючи на державній службі. Законодавець при формулюванні цієї норми використав дієслово «припиняється». Йдеться про те, що припиняється виплата, але ця виплата може бути відновлена, що свідчить про правопрizuпиняючий факт. Тому, на думку автора, коректніше, все ж таки, було б використання фрази «призупиняються виплати». Тобто, у даному випадку має місце правопрizuпиняючий факт (повернення на роботу) та правопоновлюючий факт (вихід на пенсію і отримання пенсії по інвалідності). Якщо ж у випадку продовження служби державним службовцем і досягнення ним пенсійного чи граничного віку, службовець може відмовитись від отримання пенсії по інвалідності, натомість, може отримувати пенсію за віком. Такий вибір і факт отримання іншого виду пенсії буде правопрizuпиняючим фактом.

Окремо необхідно зазначити, що встановлення юридичних фактів у пенсійному забезпеченні стосується осіб, які звернулися за пенсією. Винятком є пенсія, у зв'язку із втратою годувальника, де встановлення юридичних фактів стосується не тільки непрацездатних членів сім'ї, які звернулися за пенсією, але й особи самого годувальника.

Будь-який юридичний факт є поєднанням, єдністю змісту та форми, тобто він виступає зовнішнім виглядом цього змісту. Юридичні факти за своєю природою такі, що вони не можуть існувати у неоформленому вигляді. Соціальна обставина тільки тоді має юридичні наслідки, коли вона відповідним чином зафіксована. При вивченні даного питання необхідно виділяти: по-перше, органи, організації та посадових осіб, які уповноважені фіксувати ті чи інші фактичні обставини; по-друге, встановлені законом засоби фіксації і стандартні процедури їх опрацювання (видання наказів, що оформляють ті чи інші акти; внесення записів до особових справ, у трудові книжки; реєстрація тих чи інших фактів записами у журналах, складання актів тощо); по-третє, дії по наданню інформації про юридичні факти (свідчення, копії, виписки, довідки тощо) [5, 102-103].

Надзвичайно важливим у питанні юридичних фактів є їх дефектність. У процесі встановлення юридичних фактів виявляється, що вони мають недоліки, дефекти. Юридичний факт є дефектним у тих випадках, коли його ознаки не відповідають моделі, закріпленій у гіпотезі юридичної норми — юридичний критерій [6, 11]. Вагомість цього питання полягає в тому, що дефектність юридичних фактів може безпосередньо або опосередковано негативно впливати на виникнення, зміну та припинення пенсійних правовідносин. Тому при формуванні юридичного складу необхідно чітко дотримуватись правової процедури та вимог чинного законодавства та не допускати будь-яких дефектів.

Із вищезазначеного вбачається, що особливість пенсійного забезпечення державних службовців можна простежити і на рівні юридичних фактів. Йдеться про те, що юридичні факти у пенсійному забезпеченні державних службовців можуть бути класичними, а саме: правовстановлюваними, правозмінюючими та правопрizuпиняючими, а можуть бути і правопрizuпиняючими та правопоновлюючими.

Аналізуючи такі правовідносини, можна стверджувати, що їх поява є позитивним явищем у праві, оскільки право як регулятор суспільних відносин має

враховувати динамічні зміни у житті окремої особи, дозволяє правовому регулюванню бути гнучким, що є запорукою ефективності права при регулюванні суспільних відносин.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Данилюк О. В. Юридичні факти як підстави виникнення індивідуальних трудових правовідносин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / О. В. Данилюк. — Одеса, 2007. — 18 с.
2. Исаков В. Б. Фактический состав в механизме правового регулирования: монография [науч. ред. проф. С. С. Алексеев] / В. Б. Исаков. — Саратов. : Саратовский университет, 1980. — 128 с.
3. Андреев В. С. Социальное обеспечение в СССР: правовые вопросы / В. С. Андреев. — М. : Юрид. лит., 1971. — 256 с.
4. Данилюк О.В. Юридичні факти як підстави виникнення індивідуальних трудових правовідносин : дис. ... кандидата юридичних наук : 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» Данилюк Олександр Васильович. — К., 2007. — 202 с.
5. Исаков И. Б. Юридические факты в советском праве / В. Б. Исаков. — М.: Юридическая литература, 1984. — 144 с.
6. Чувакова Г. М. Дефектність фактичних складів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Г.М. Чувакова. — Одеса, 2004. — 18 с.

Шумило М. М. Підстави виникнення пенсійних правовідносин

Анотація. У статті розглядається місце та роль юридичного факту в пенсійних правовідносинах. Встановлено, що юридичні факти можуть бути не тільки правоутворюючими, правозмінюючими та правоприпиняючими, але й правоприпиняючими та правопоновлюючими. Особлива увага зосереджена на дефектності юридичного факту та його наслідках.

Ключові слова: юридичний факт, пенсійне забезпечення державних службовців, пенсійні правовідносини, дефектність юридичних фактів.

Шумило М. Н. Основания возникновения пенсионных правоотношений

Аннотация. В статье рассматривается место и роль юридического факта в пенсионных правоотношениях. Установлено, что юридические факты могут быть не только правообразующими, правоизменяющими и правопрекращающими, но и правоприостанавливающими, и правовозобновляющими. Особенное внимание сосредоточено на дефектности юридического факта и его последствиях.

Ключевые слова: юридический факт, пенсионное обеспечение государственных служащих, пенсионные правоотношения, дефектность юридических фактов.

Shumylo M. M. The grounds for the origin of the pension legal relationship

Annotation. The place and role of the jural fact in pensionary legal relationship. It is ascertained that the jural facts can be not only law forming, changing or terminating, but also law suspending and resuming. Special attention is being paid to defectiveness of jural fact and its consequences.

Key words: jural fact, pensionary securing of government employees, pensionary legal relationship, defectiveness of jural facts.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2010.